

РОЗВИТОК АДАПТИВНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ПОЗАШКІЛЛЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

DEVELOPMENT OF ADAPTABILITY EDUCATORS OUT OF SCHOOL THROUGH THE PRISM COMPETENT APPROACH

У статті авторка розглядає формування адаптивності вихованців закладів позашкільної освіти через призму компетентісного підходу. Сучасна психологічна думка трактує феномен адаптації як процес активного пристосування людини до соціальних умов середовища. Констатовано, що соціальна адаптація проявляється в часі кардинальних змін особистісної діяльності, а також змін соціального оточення людини. Основоположним критерієм адаптивності науковці вважають прийняття людиною соціальної ролі. Тому соціальну адаптацію відносять до важливого соціально-психологічного механізму особистісної соціалізації. А її ефективність залежить від адекватного сприйняття себе та власних міжособистісних зв'язків. На протікання адаптації впливають як зовнішні (соціальні), так і внутрішні, (індивідуальні) властивості всіх рівнів, зокрема, індивідуально-типологічні властивості нервової системи, а також попередній досвід адаптації. І чим ширший цей досвід, тим легшою є подальша адаптація. Позашкільна освіта відіграє ключову роль у вирішенні наведених проблем як соціальний механізм виховання та розвитку молоді, що є невід'ємною складовою освітньо-виховного простору. Цей інститут сприяє формуванню особистості та розкриттю творчого потенціалу, вихованню соціально значущих якостей, утвердженню цінностей і моральних орієнтирів, формуванню адаптивності як особистісної якості. Формування ключових компетентностей у закладах позашкільної освіти для вихованців має на меті розвиток адаптивності в особистості до різних ситуацій в житті. Саме позашкільля вдало організовує та поєднує навчальну та творчу діяльність своїх вихованців у сфері їх вільного часу. Автор визначає провідні компетентності, серед яких: ціннісно-сміслові, загальнокультурні, навчально-пізнавальні, інформаційні, соціально-трудова, особистісне зростання. Стан готовності до особистісного розвитку та сформованої активної позиції в житті детермінується рівнем сформованості особистісних компетентностей вихованців позашкільля.

Ключові слова: адаптивність, адаптація, компетентності, компетентісний підхід, освітнє середовище, вихованці позашкільля.

In the article, the author examines the formation of adaptability of pupils of out-of-school education institutions through the prism of the competence approach. Modern psychological thought interprets the phenomenon of adaptation as a process of active adaptation of a person to the social conditions of the environment. It was established that social adaptation manifests itself in times of radical changes in personal activity, as well as changes in a person's social environment. Scientists consider a person's acceptance of a social role to be the fundamental criterion of adaptability. Therefore, social adaptation is considered an important socio-psychological mechanism of personal socialization. And its effectiveness depends on an adequate perception of oneself and one's own interpersonal relationships. Both external (social) and internal (individual) properties of all levels affect the course of adaptation, in particular, individual-typological properties of the nervous system, as well as previous experience of adaptation. And the wider this experience is, the easier the further adaptation is. Extracurricular education plays a key role in solving the above problems as a social mechanism of education and development of youth, which is an integral part of the educational space. This institute contributes to the formation of personality and the disclosure of creative potential, the education of socially significant qualities, the establishment of values and moral guidelines, the formation of adaptability as a personal quality. The formation of key competencies in out-of-school education institutions for pupils aims to develop adaptability in the individual to various situations in life. It is the after-school program that successfully organizes and combines the educational and creative activities of its pupils in the sphere of their free time. The author identifies the leading competencies, including: value-semantic, general cultural, educational and cognitive, informational, social and labor, personal growth. The state of readiness for personal development and the formed active position in life is determined by the level of formation of personal competencies of pupils of extracurricular activities.

Key words: adaptability, adaptation, competence, competence approach, educational environment, out-of-school pupils.

УДК 159.9-364-787.522

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.63.17>

Колісник Р.Я.

аспірантка кафедри соціальної та практичної психології
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Вступ. За умов війни в Україні питання дитячої адаптивності знову актуалізувалось. Діти та їх батьки часто потерпають від втрат членів родини, домівок, потреби переселення, вибору нових освітніх закладів, позашкільних дитячих установ тощо. На адаптацію дітей та підлітків впливає і їх вік, і життєві обставини, особливості сімейного виховання, нові умови, особистісні задатки та характеристики, що впливають на розвиток адаптивності. Саме теперішнім дітям, підліткам та юнакам доведеться відбудовувати Україну в поствоєнний період. Тому вже зараз маємо дбати про їх

гармонійний розвиток вже зараз, на скільки це є можливо в теперішніх умовах.

Сучасна психологічна думка трактує феномен адаптації як процес активного пристосування людини до соціальних умов середовища. Зазвичай соціальна адаптація проявляється в часі кардинальних змін особистісної діяльності, а також змін соціального оточення людини. Основоположним критерієм адаптивності науковці вважають прийняття людиною соціальної ролі. Тому соціальну адаптацію відносять до важливого соціально-психологічного механізму особистісної соціалізації. А її ефектив-

ність залежить від адекватного сприйняття себе та власних міжособистісних зв'язків [17].

Питанню особистісної адаптивності присвячено праці українських психологів Г. Балла, Я. Сікори, Н. Завацької, Г. Розлуцької, Ю. Жданович, В. Кобильченко, Г. Ложкіна, С. Нестерової, Е. Панасенко, В. Ремізової, Л. Спицької, В. Турбан, Я. Юрків, Т. Яценко та ін. Усі ці праці стосуються досліджень процесу адаптації дітей та підлітків в сучасних умовах. Проте недостатньо розкрита тема чинників, які би впливали на розвиток та покращення адаптивності особистості в онтогенезі.

Метою нашої статті є розкрити особистісний потенціал адаптивності вихованців закладів позашкільної освіти з погляду компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Процес адаптації триває безперервно, позаяк соціальне середовище ніколи не залишається сталим, а постійно змінюється. Позатим, цей феномен прямо пов'язаний з визначеними періодами докорінних змін людини та її соціальної ситуації [7].

Український вчений Я. Сікора трактує адаптацію як взаємодію особистості та середовища, яка відбувається на соціальному, психологічному, біологічному рівнях, забезпечує цілеспрямоване та стійке реагування на умови середовища, що змінюються [16].

Етимологія поняття адаптації широко застосовується у психології та визначається як пристосування. Також – це реакція організму людини на багаторазовий та тривалий вплив чинників середовища, в результаті чого досягається баланс між середовищем та організмом людини [15].

На протікання адаптації впливають як зовнішні (соціальні), так і внутрішні, (індивідуальні) властивості всіх рівнів, зокрема, індивідуально-типологічні властивості нервової системи, а також попередній досвід адаптації. І чим ширший цей досвід, тим легшою є подальша адаптація.

Зміни в технологічній, інформаційній, соціальній сферах призвели до кризи в освіті, яка довгий час була заснована на передачі умінь, знань та навичок учням. Проте сучасне суспільство потребує фахівців не з механічно набутих знаннями, а з культурним, творчим та особистісним досвідом.

Такий освітньо-виховний потенціал мають заклади позашкільної освіти, які спрямовані за вирішення питань організації дозвілля вихованців, задоволення їх потреб особистісного розвитку, професійного самовизначення та самореалізації. Зараз на часі такий соціальний запит на освіту, яка є практично спрямована, має широкі можливості щодо творчої самореалізації, проте вона потребує активної оптимізації такої роботи як в загаль-

ноосвітніх, так і позашкільних навчальних закладах [9].

Реалізувати таке завдання стане можливим за умови дотримання високих стандартів якості освіти, орієнтованої на інтеграційні процеси, формування освітнього процесу на засадах гуманізму та соціалізації, відпрацювання психолого-педагогічних та методологічних основ такої роботи, об'єднання виховної, навчальної, розвивальної мети та завдань.

Позашкільна освіта відіграє ключову роль у вирішенні наведених проблем як соціальний механізм виховання та розвитку молоді, що є невід'ємною складовою освітньо-виховного простору. Цей інститут сприяє формуванню особистості та розкриттю творчого потенціалу, вихованню соціально значущих якостей, утвердженню цінностей і моральних орієнтирів, формуванню адаптивності як особистісної якості.

Створення єдиного європейського освітнього простору передбачає перегляд підходів до завдань навчання, виховання та розвитку молоді, яка здатна адаптуватися до змін у суспільному житті. Освіта, орієнтована на збалансований розвиток, враховує взаємозв'язок екологічних, економічних та соціальних проблем, сприяє зміні у світогляді, розвитку критичного мислення та реалізації особистісного потенціалу, а також створює можливості для розроблення нових підходів до вирішення проблем [18].

Опираючись на зазначене вище, для сучасного суспільства важливим є створити в закладах позашкільної освіти таке освітньо-виховне середовище, яке було б сприяло формуванню адаптивної, гармонійної та конкурентоздатної особистості. Розвиток такого середовища повинні визначати організаційні, технологічні, соціальні, психолого-педагогічні чинники [3].

Аналіз наукових досліджень та організаційно-технологічних аспектів позашкільної педагогічної практики вказує на те, що ключова роль у формуванні позашкільного освітньо-виховного середовища належить закладам позашкільної освіти. Адже сутністю таких закладів є розвивальний підхід. За словами В. Вербицького, їхній практичний та творчий характер стимулює особистість до гармонійного розвитку, вироблення творчих навичок, формування базових компетентностей та самовизначення у подальшій професійній діяльності. Це підсилює соціально-освітнє значення позашкільних навчальних закладів, які ґрунтуються на принципах демократизму, гуманізму, національних та універсальних цінностей, а також на послідовності, безперервності, практичному спрямуванні та різноманітності [4].

У процесі впровадження компетентнісного підходу в систему позашкільної освіти осо-

бливу важливість набувають питання, пов'язані з формуванням його теоретичних і методологічних основ, зокрема, щодо поліпшення якості освіти як процесу та результату педагогічної діяльності, прискорення інноваційних процесів, визначення нових пріоритетів у навчально-виховній, розвивальній та соціалізуючій роботі з учнями, а також створення умов для розширення їхньої життєвої компетентності, таких як розвиток наукового світогляду, забезпечення гармонійності та досвіду міжособистісного спілкування всіх учасників освітньо-виховного процесу в ході пізнавально-творчої діяльності і т. д.

Головною ідеєю компетентнісного підходу є інтеграція практичної та інтелектуальної складових діяльності; проектування ситуацій з життя та формування навичок творчого застосування знань.

Для вирішення зазначених питань у сфері позашкільної освіти ключовим є постійне удосконалення педагогічних систем дитячих і молодіжних творчих об'єднань та створення у них сприятливих умов для гармонійного розвитку та соціалізації особистості. Зокрема, важливо опанувати навички вчитися (оволодіння новими знаннями), жити (здоровий спосіб життя, культура побуту) взаємостосунків (культура налагодження хороших взаємин), а також акцентувати на практичній спрямованості навчання, вмінні використовувати отримані вміння у реальному житті.

Ці завдання є актуальними для педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів, які спрямовані на розширення творчої сфери вихованців, формування у них внутрішньої мотивації до освітньо-творчої діяльності та розширення соціального досвіду. Це сприяє не лише самореалізації вихованців у обраних ними сферах діяльності, а й сприяє їхньому професійному розвитку та адаптації в суспільстві [19].

Згідно з О. Биковською, наявність загальноєвропейських та світових тенденцій до інтеграції та глобалізації в освіті, зміна освітньої парадигми та сучасний попит на якісну освіту підкреслює важливість оптимізації роботи шляхом впровадження інноваційних педагогічних технологій та удосконалення методико-педагогічних підходів для формування в учнів здатності засвоювати та використовувати знання на практиці. Виховання у позашкільній освіті має бути спрямованим на розвиток конкурентоздатної, адаптивної особистості з урахуванням її індивідуальних особливостей та унікального життєвого досвіду. Цей процес взаємодії вчителя та учня визнається як взаємодія між суб'єктами, де педагогічна система виступає організатором, а учень – учасником [2].

Вчена О. Литовченко стверджує, що практичним результатом навчання в першу чергу

повинна бути здатність особистості ухвалювати правильні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях, а не тільки осолодіння знаннями, вміннями та навичками. Робота закладів позашкільної освіти повинна бути спрямована саме на вирішення таких завдань [11].

Вчені вказують, що базовими у компетентностях є складні утворення особистості, до яких належать емоційні, інтелектуальні та моральні структурні складові. Саме тому категорію компетентності можна пояснювати як інструмент оволодіння потрібними знаннями з метою застосування їх в життєдіяльності, зокрема, для ухвалення рішень та здатності ефективно та усвідомлено взаємодіяти з оточуючим світом [12].

Компетентності передбачають інтеграцію у сутність діяльності освітніх закладів та є важливим практичним результатом навчання. У працях вчених розкривається формування компетентностей на основі оволодіння цілою системою умінь, знань та навичок, що дозволяють забезпечити особистості відповідний світогляд, гармонію, досвід, готовність до життя в соціумі та оволодіти азами професії. Основні компетентності дають змогу особистості раціонально й усвідомлено збудувувати власне життя та бути успішним, тобто забезпечують самореалізацію [1].

Компетентнісний підхід має своєю теоретичною базою концепції загального та особистісного розвитку, які сформульовані в рамках розвивальної та особистісно орієнтованої педагогічної парадигми. Він базується на ідеї формування особистості, що включає емоційний, інтелектуальний та моральний розвиток.

Ця концепція розглядає «компетентність» як здатність володіти необхідними знаннями для їх застосування в життєвих ситуаціях, вміння приймати обґрунтовані рішення та ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем. Компетентності становлять важливий результат освіти і включаються в зміст освітнього процесу.

Аналізуючи основні поняття та категорії, О. Лебедев визначив зміст компетентнісного підходу у сфері освіти як сукупність загальних принципів розкриття освітньої мети, її сутності, організації освітнього процесу та оцінки результатів. Вчений виокремлює такі його властивості:

– суттю освіти є інтегрований соціальний досвід вирішення світоглядних, пізнавальних, моральних та інших завдань;

– організація навчання відбувається через створення відповідних умов для набуття в особистості досвіду вирішення окреслених завдань в різноманітних видах та сферах діяльності на підставі використання загального досвіду соціуму, складовим елементом якого в тому числі є особистий досвід;

– результативна оцінка базується на аналізованні рівня освіти, який досягнутий в ході навчально-практичної, а також творчої діяльності [14].

Стан готовності до особистісного розвитку та сформованої активної позиції в житті детермінується рівнем сформованості особистісних компетентностей вихованців закладів позашкільної освіти. Саме тому освітній процес у тих закладах має бути орієнтованим на вирішення особистісних проблем учнів, мотивації до пізнавальної діяльності та навчання в цілому, розширення світоглядної позиції та рівня знань, спрямованості на пошук майбутньої професії та розвитку власних здібностей [20].

Впроваджуючи компетентнісний підхід в освітній процес педагога повинні створювати відповідні ситуації під час навчання, що сприятиме прояву самостійності, ініціативи, а також формуватимуть необхідні в житті конкретні вміння та навички [6]. Все це сприятиме покращенню особистісної адаптивності.

Вчений В. Вербицький запевняє, що запровадження компетентнісного підходу підсилить педагогічну відповідальність в закладах позашкільної освіти, що сприятиме створенню відповідних психолого-педагогічних умов навчання, в яких учні матимуть змогу реалізувати вільно свої можливості та здібності [5].

В ході освітньої діяльності закладів позашкільної освіти забезпечується пізнання, комунікації, творчість, практична діяльність. Таким чином провідні компетентності, які набуваються у позашкільній, мають такий вигляд:

1. Ціннісно-сміслові як усвідомлення соціального та природного середовища, орієнтація в ньому, розуміння власної ролі та призначення, вибір варіантів розв'язку проблемних завдань чи ситуацій;

2. Загальнокультурні як знання й досвід роботи у сфері загальнолюдської та національної культури, культурологічних та духовних основ людського життя, суспільних, соціальних, сімейних традицій;

3. Навчально-пізнавальні як знання, навички та вміння пізнавальної самостійної роботи з деякими елементами методологічної, логічної, загальнонавчальної діяльності (планувати, аналізувати, рефлексувати, організувати, самооцінити навчальну діяльність);

4. Інформаційні як уміння самостійно віднайти, відібрати, проаналізувати, зберегти, пропрацювати, передати потрібну інформацію з допомогою різноманітних інформаційно-комунікативних технологій;

5. Соціально-трудова як знання та досвід стосунків в родині, активності в громадській, соціальній, трудовій сферах, користування правами та виконання обов'язків, самовизначення у професії;

6. Особистісне самовдосконалення як спосіб інтелектуального, духовного та фізичного розвитку, саморегуляції емоцій та почуттів, самопідтримки, власна гігієна, здоров'я, статеві грамотність, екологічна культура, безпека життєдіяльності [10].

Для педагогічної позашкільної практики важливим є формулювання компетентностей за О. Пометун. Вона виокремлює поліфункціональність як можливість вирішувати різні питання суспільного та особистого життя, міждисциплінарність та надпредметність як застосування знань з різних навчальних предметів у різноманітних сферах життєдіяльності, багатовимірність, яка включає розумові процеси, знання, практичні, навчальні, інтелектуальні вміння, творчі здібності, технології, стратегії, емоції, процедури та інше, забезпечення широкої сфери розвитку людини, що включає в себе творче, логічне та критичне мислення, самовизначення, самопізнання, самовиховання, самооцінка і т.ін.

Бачимо, що вчені не є однастайними щодо формулювань категорій «компетентність» чи «компетенція», а також різним є перелік основних компетентностей. Це можна пояснити тим, що економіка та суспільство не бажають комунікувати мовою категорій освіти, а з іншого боку – педагогіка ще не готова пропонувати тлумачення понять неосмисленого нею практичного результату навчання [13].

Отож, європейський та світовий досвід запровадження компетентнісного підходу свідчить про те, що досі немає відповідних рецептів та визначень. Проте існує соціальний запит на зміни відповідно до особливостей окремої країни, яка б самостійно мала б визначити перелік основних компетентностей та вибрати відповідну стратегію розвитку, враховуючи затребуваність в часі, економіки й суспільства. Формування ключових компетентностей у закладах позашкільної освіти для вихованців має на меті розвиток адаптивності в особистості до різних ситуацій в житті. Саме позашкільня вдало організовує та поєднує навчальну та творчу діяльність своїх вихованців у сфері їх вільного часу.

Британський вчений Джон Равен вказував, що компетентнісний підхід сприятиме виявленню у вихованців особливих якостей, що є важливими в ході досягнення життєвого успіху у визначеній дитиною сфері активності, формування такої навчальної мети, коли в пріоритеті є творчий особистісний розвиток, запровадження методів та форм навчання, які виявлятимуть та формуватимуть особистісні компетентності згідно її інтересів та здібностей, а також відсутність звичної системи оцінки досягнень [19].

На думку вченого Т. Суценка освітній потенціал закладів позашкільної освіти має всі

можливості для задіяння бажаючих до активностей та творчості, забезпечує та гарантує можливість здійснення на практиці формування творчих здібностей та інтересів, свobodний вибір будь-якого типу діяльності [18]

Застосування компетентнісного підходу в позашкільній переформатовує зміст та значення для учнів пізнавальної, практичної, творчої та комунікативної діяльності у студіях, гуртках, наукових секціях, клубах, наукових товариствах, а це сприяє не лише набуттю знань, умінь та навичок, але й використання набутого в подальшому, виконанню різноманітних соціальних ролей, вирішення життєвих та професійних завдань [10].

А. Каташов переконує, що в освітньому процесі навчальних закладів є орієнтація на особистість педагога, які є наставниками та координаторами освітнього процесу, проте не повинні бути джерелами готових знань [8].

Отож все це свідчить про те, що розвиток закладів позашкільної освіти потребує різноманітних методів та форм організації відповідної пізнавальної, практичної активності дітей, підлітків та юнаків, а також оптимізації умов для забезпечення міжособистісної взаємодії [9], підвищення статусу позашкільця, поєднання суб'єктів середовища та освітнього простору з метою забезпечення ефективності освітньо-творчої взаємодії.

Висновки. Вивчення наукових напрацювань вчених та практичний досвід роботи позашкільних навчальних закладів підтверджує, що на сьогодні існують науково-методичні засади, які досить добре розроблені для впровадження компетентнісного підходу в освітній процес. Це сприяє активізації та розвитку креативних зусиль педагогічного колективу. Ми вважаємо, що формування основних компетентностей та особистісний розвиток вихованців забезпечуються через проведення занять за програмами розвивального спрямування, інтегрованих занять з учасниками різнопрофільних гуртків або різновікових груп, творчих і лідерських груп, а також індивідуальної роботи з обдарованими та дітьми, які потребують особливої уваги.

Ми вважаємо, що впровадження компетентнісного підходу в освітньо-виховний процес позашкільних навчальних закладів є ключовим чинником, що сприяє стимулюванню локальних інноваційних процесів. Зокрема, це стосується удосконалення змісту та форм організації науково-дослідницької та пошукової діяльності дітей та учнівської молоді, оптимізації роботи з фізичного виховання та спорту, а також впровадження нових форм навчання та професійної підготовки. Такий підхід сприяє розширенню спектру масових заходів, реалізації тренінгових програм з психологічно-педагогічної спрямованості, соці-

ально-освітніх проектів тощо. Усі ці заходи сприятимуть розвитку адаптивності вихованців, що в їх майбутньому дозволить на рівні організму та психіки гнучко приймати виклики середовища, результатом чого є досягнутий баланс у внутрішньому світі особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биковська О.В. Методологічна сутність компетентнісного підходу в позашкільній освіті. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2007. Вип. 44. С. 77–85.
2. Биковська О.В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2008. 336 с.
3. Бондар Л.М., Перепелиця Н.В. Застосування компетентнісного підходу в навчально-дослідницькій роботі в сучасному ПНЗ. *Формування творчих здібностей дітей та учнівської молоді в процесі пошуково-дослідницької діяльності в позашкільному навчально-виховному просторі: компетентнісний підхід, еколого-натуралістичний аспект* : методичний посібник / за ред. Л.В. Тихенко ; упор. Л.М. Бондар, Н.В. Перепелиця, Н.Ю. Сидоренко. Суми : Університетська книга, 2010. С. 127–139.
4. Вербицький В.В. Позашкільна освіта у вимірі ХХІ століття. *Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки* : зб. матер. Всеукр. пед. конф., м. Київ, 2–3 грудня 2008 р. Київ : АБЕРС, 2008. 308 с.
5. Вербицький В.В. Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. *Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки* : зб. матер. Всеукр. пед. конф., м. Київ, 2–3 грудня 2008 р. Київ : АБЕРС, 2008. 308 с.
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : Постанова КМУ від 23.11.2011 № 1392. <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Жигаренко І.Є., Завацька Н.Є. Результативно-змістовні параметри особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічної галузі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. № 1(54). С. 162–172.
8. Каташов А.І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2001. 20 с.
9. Ковальчук З.Я. Генетично-психологічні засади оптимізації педагогічної взаємодії : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2013. 600 с.
10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / Н.М. Бібік та ін. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
11. Литовченко О.В. Виховання соціально компетентної особистості у позашкільних навчальних закладах. *Позашкільна освіта: стратегія, інновації, практика* : зб. ст. міжнар. наук.-практ. конф. Суми : Рудень С.І., 2009. С. 26–33.
12. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : колективна монографія / В.В. Вербицький та ін. ; за ред. О.В. Литовченко. Київ : Педагогічна думка, 2012. 192 с.
13. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного

підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С., 2004. С. 66–72.

14. Пустовіт Г.П., Тихенко Л.В. Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчання і виховання : монографія. Суми : Університетська книга. 2008. Кн. 2. 272 с.

15. Розлуцька Г., Куриця В. Адаптація та дезадаптація у новому освітньому середовищі дітей вимушених переселенців старшого дошкільного віку. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. Vol. 2, No. 3. P. 7–13. DOI: 10.46299/j.isjel.20230203.02.

16. Сікора Я.Б. Адаптація як об'єкт наукового дослідження: психолого-педагогічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія*

«Педагогіка. Соціальна робота». 2022. Вип. 2(51). С. 135–139.

17. Спицька Л.В., Турбан В.В., Завацька Н.Є. Соціальне функціонування особистості в умовах сучасного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. № 2(55). С. 64–71.

18. Сущенко Т.І. Концепція позашкільного педагогічного процесу. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2012. № 2. С. 40–43.

19. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей : монографія / В.В. Вербицький та ін. ; за ред. В.В. Мачуського. Харків : Друканя «Мадрид», 2015. 330 с.

20. Харківська Н.І. Полікультурно компетентний педагог – вимога часу. *Історія та правознавство*. 2009. № 22–24. С. 15–21.